

Bretter Zoltán*

ÁTMENETI ROMÁNIA

*A ROMÁN RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNELMI, KULTURÁLIS HÁTTERE**ROMANIA IN TRANSITION*

ABSTRACT

This article aims at analyzing some aspects of the political culture in Romania at the moment of regime change. For this it makes a short historical incursion into what constituted the main characteristic of the Romanian communism, i.e. its thorough, consequent Stalinism. Beginning from 1956, under the clear impact of the Hungarian Revolution, the Romanian leadership has constantly turned to Stalin's receipt to maintain its power. Paradoxically the Romanian society, in its large majority, has accepted the communist offer, as it incorporated basic elements of its expectations: economic self-determination, nationalistic culture, independent industry. The Romanian communist party succeeded in integrating the society and the Romanian society reinforced its historically well rooted political culture of survival. This could be the explanation why Romanian society didn't share the same republican patterns of opposition to be seen in other East-Central European societies. A new term has been invented: „opposition trough culture”. In a somewhat distortionary way this is interpreted as meaning exactly the “culture of survival”, implying acceptance rather than opposition.

1. A román kommunizmus

Egy külső szemlélő szempontjából Románia úgy érkezett el 1989-ig, Nicolae és Elena Ceușescu kivégzéséig, hogy az azt megelőző öt évtizedben a román társadalom szinte semmi jelét nem mutatta a kommunista diktatúrával szembeni ellenállásnak. A kelet-közép európai történelem fordulópontjait jelző évszámoknál nem találjuk Románia nevét. 1956 forradalmaiból a románoknak nem a forradalom, hanem az ezt követő represszió jutott; a „Prágai tavasz” 1968-ban, majd a Charta 77 nem a demokratikus ellenzék megszerveződésének kiindulópontja¹, hanem a személyi kultusz kiépülése és az 1968-73 közötti, viszonylagos, mert lényegileg külpolitikai marketing-szempontokat szolgáló liberalizáció végleges vége; a 80-as évek lengyel Szolidaritás mozgalmának következménye Romániában nem egy nemzetközivé váló és politikai irányokat is megszabó ellenzéki mozgalom², hanem az autark gazdaság, az erőltetett nagyipari fejlesztés, a városok építészeti és életmódbeli szétzilálása, a falurombolás, a tudományosan megállapított fejadag, a cikória kávé. Mindezt pedig keretbe foglalta a sokszintű, alaposan kidolgozott

* Dr. habil. Bretter Erich Zoltán, Ph.D., egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Politikai Tanulmányok Tanszék

módszertan alapján működő és a diktatúra szavatolására hivatott titkosrendőrség, a Securitate állandó és minden intézményben, a mindennapi élet minden területén érzékelhető jelenléte. Mondhatjuk, ahogyan az 1989 december 22-én³ egy csapásra megszerveződő civil mozgalmak tagjai mindmáig mondják is, hogy a politikai hatalom 1949 óta szilárdan tartotta magát, az elnyomás hézagmentes volt, így a társadalmi ellenállás sem szerveződhetett meg.

Az alábbiakban néhány kiemelt időpontja tekintetében lebontjuk a román kommunizmustörténetnek ezt a sommás összefoglalását, s evvel párhuzamosan megpróbáljuk leírni a román társadalom által tanúsított magatartás jellegét.⁴

1956-ban a román társadalomban csak itt-ott volt némi mozgolódás, s az is főként a hallgatók körében, Temesvárott és Kolozsváron, Iași-ban és Bukarestben. S bár a hallgatók megmozdulásaiban volt némi szolidaritási elem a magyar forradalommal, mégis a hallgatók életkörülményei és a felsőoktatással szembeni elégedetlenség indította el, azt a néhány eseményt, melyre sor került. A román társadalmat teljes hírzárlat szigetelte el a magyar történésektől, s elsősorban magyar fiatalok közvetítésével juthatott el néhány töredékes információ a románokhoz. Ez már önmagában is kelthetett némi bizonytalanságot, nem beszélve arról, hogy korántsem lehetett átlátni az események teljes mélységét, s nem is sikerülhetett annak az ismeretnek a megszerzése, hogy itt voltaképpen forradalomról van szó. De ha a társadalomnak sikerülhetett is volna kialakítania egy összefüggő képet a magyar 56-ról, akkor is bizonyára legalábbis megfontolásra érdemesnek találta volna azokat a motivációkat, melyek a kommunista párt vezetését inkább a szovjet intervenció oldalára sodorták. A magyar forradalom eltiprásában a román félelmek és a szovjet érdekek egybeestek. Ennek az együttmozgásnak főlszínes megnyilvánulása volt, hogy november 8-án, a Komszomol gyűlésén, Hruscsov megemlítette az „egyes román egyetemeken tapasztalható egészségtelen szellemet”, ugyanakkor megdicsérte a Román Kommunista Pártot, amiért határozottan és eredményesen föllépett e szellem ellen; azaz több ezer letartóztatással és az 1955-ben amnesztiával szabadult antikommunista „elemek” preventív újra-letartóztatásával kivédte a magyar 56 terjedését⁵.

Az RKP vezetését, Gheorghe-Gheorghiu Dej és a forradalom leverését ügybuzgó módon támogató Emil Bodnăraș azonban a magyarokkal kapcsolatos félelmek is vezérelték és konkrét segítséget is nyújtottak a Szovjetuniónak, valamint Kádár Jánosnak. Félték attól, hogy egy sikeres magyar forradalom átterjedhet Románia magyarlakta vidékeire és ez egy antikommunista forradalom kiindulópontjává válhat Romániában is, valamint attól, hogy egy nem-kommunista Magyarország, mely kiszakad a Varsói Szerződésből, esetleg területi követeléseket fogalmazhat meg Romániával szemben⁶.

A Szovjetunió számított rá és meg is kapta a román segítséget. Hruscsov, emlékirataiban ír arról, hogy a románok és bolgárok még katonai segítséget is följánlottak, bár egyes források szerint Gheorghe-Gheorghiu Dej és Bodnăraș ezt állítólag elutasította volna, mert nem akarták vállalni a magyar kisebbséggel való konf-

liktust és a hadsereget, melyben sok magyar származású katona is szolgált, eleve megbízhatatlannak tartották. Az viszont tény, hogy Emil Bodnăraș, akit ezekben a napokban neveznek ki közlekedésügyi miniszternek, azonnal hozzálát, és az utak kiszélesítésével előkészíti a szovjet csapatok fölvonulását. November 21-én, Dej és Bodnăraș meglátogatják Kádár Jánost, és 22-én Bukarestbe, majd Snagovra szállítják Nagy Imrét. A látogatás részben színlelt célja élelmiszer- és gyógyszer-segély nyújtása volt, de Bodnăraș hosszabb ideig tartózkodott Budapesten és vélhetőleg a magyar titkosszolgálatok újjászervezésében segédkezett, több száz, Romániából származó (magyar) ügynökkel segítvén ki a magyar kollégákat⁷.

A román „segítőkézség” a román kommunista párt vezetésének hatalmi értékelésében gyökerezik. Látványosan megmutatja ezt a helyzetértékelést az a néhány széljegyzet, melyet Gheorghe-Gheorghiu Dej Losonczy Géza snagovi, 1957 február 13-ki följegyzéseire fűz⁸.

Losonczy lényegében arról ír, hogy az 56-os események oka nem az, hogy a hrucsovi, a sztálini személyi kultuszt leleplező titkos jelentést egyes párton belüli csoportok – „ellenzékiek” – nyilvánosság elé viszik, hanem az eseménysor elindítója az, hogy a Petőfi Körben és a Újságíró Szövetségben előzőleg megfogalmazódik a magyar pártvezetés, a Rákosi-Gerő-féle sztálinista vezetéssel szembeni elégedetlenség. A Petőfi Kör, az Újságíró Szövetség nem „része az ellenzéknek”, hanem éppen „maga az ellenzék”. „Voltak olyanok, akik a KB-ban dolgoztak és maguk is változást akartak. De ők ezt a dolgot a párt tagjainak és a tömegek nyomására csinálták.” Egészen világos tehát, hogy Losonczy a forradalom kirobbanását a népi elégedetlenségnek tulajdonítja, s nem a párton belüli ellenzéknek. Ehhez fűzi hozzá Gheorghiu-Dej, hogy „De ezek a p.t.g. [párttagok] és tömegek kinek a biztatására kezdték el a nyomásgyakorlást?” Nyilvánvaló, hogy ez a megfogalmazás egyértelműen megfordítja a viszonyt, s a forradalom kirobbanását annak tulajdonítja, hogy aktivizálódott egy párton belüli ellenzék. Ezek után Losonczy tovább megy az értékelésben és néhány szóban azt igyekszik megmutatni, hogy már kezdetektől fogva a Magyar Dolgozók Pártja nélkülözni volt kénytelen a magyar társadalom támogatását, s támogatóinak tábor a 1948-tól kezdve folyamatosan tovább szűkült, oly mértékben, hogy 1956 őszén a Rákosi-Gerő-féle pártvezetés már csupán maroknyi funkcionáriusra támaszkodhatott. Gheorghiu-Dej széljegyzete: „Hát ezért sikerült az ellenfor. kezébe venni a dolg.? Az »ellenz.« nem nyitotta meg az ellenfor. útját? Nem bújt meg benne a ellenfor.? Az ellenfor. követelte ezeket – és az »ellenz.«.”

Nyilván nem ezekből a széljegyzetekből vélem rekonstruálni Gheorghe-Gheorghiu Dej politikájának egészét, legfőljbbe a román kommunista vezér gondolkodásmódjára vetíthetünk élesebb fénycsóvát. Tény viszont, hogy ezek a futólagos megjegyzések alapvetően alátámasztják például Vladimir Tismăneanu (2006) összefoglalását: „A magyar forradalmat követően, Gheorghiu-Dej vezetése igyekezett megfélemlíteni a pártot és a lakosságot, oly módon, hogy azt higgyék, a marxista-leninista ortodoxia minden fenyegetettsége, akár egy támogató fölszólamlás visszafogottabb, liberálisabb politikák bevezetése érdekében, a szovjetek

részéről azonnali megtorlást vonna maga után. Gheorghiu-Dej kritizálta a magyar forradalmat, támogatta a szovjet katonai intervenciót és teljes lojalitást tanúsított a Szovjetunió iránt.⁹ Következésképpen, e lojalitás elismeréseként és abból a meggyőződésből kiindulva, hogy Románia kommunista vezetése teljes mértékben ellenőrzése alatt tartja a pártot, a lakosságot, 1958 júliusában Hruscsov kivonja a szovjet csapatokat Romániából. Vesztére. Ettől a pillanattól kezdődően Románia rátalál a „saját útra”, és a sztálini politikai törekvések és módszerek legélethűbb inkarnációjává válik, jöllehet folyamatos vitában a mindenkori szovjet vezetéssel.

Gheorghe-Gheorghiu Dej alapvető következtetéseket vont le a magyar '56-ból és aztán politikájában ezeket a tanulságokat érvényesítette is. Szembe kell fordulni a „desztalinizáció” hruscsovi politikájával, mert a kollektív vezetésnek a bevezetése kétséget kizáróan a hatalmi pozíciók meggyengüléséhez vezet majd. Nem szabad semmilyen teret adni a sztálinizmus szembeni törekvéseknek, mert ez a pártellenzék kialakulásának melegágya, s az ellenzékiesség előbb vagy utóbb népi elégedetlenséghez vezet. Tehát radikálisan el kell utasítani a magyar utat, hisz Losonczy érvelésével szemben a valós helyzet éppen a fordítottja annak, ahogyan Losonczy magyarázza a magyar forradalom okait: az ellenzékétől indul az „ellenforradalom” útja, s nem a széles néptömegek akaratából.¹⁰

Természetesen nem szeretném néhány Losonczy-mondathoz fűzött széljegyzetből levezetni Gheorghe Gheorghiu-Dej politikáját, és még kevésbé a román történelem alakulását magyarázni. Ám ezek a jegyzetek mégis nyújtanak némi betekintést Gheorghiu-Dej gondolkodásmódjába. Kétségtelen viszont, hogy 1956 után mindaz, ami Romániában, illetve a román kommunista párton belül történik – *con brio* – alátámasztja azt a föltételezést, hogy a magyar '56, a magyar forradalom, maradandó hatással bírt Romániában és a román pártvezetés félelme egy hasonló eseménysortól politikaformáló erővé vált.

Az 1956 utáni román politika alakulását Tismăneanu (2005) így foglalja össze: „Hruscsov »második lazításától« megriadva, a Dej-követők megpróbáltak ellenállni a desztalinizációnak, egy olyan nemzeti stratégia kidolgozásával, mely a maguk oldalára vonzotta az értelmiséget és hidakat épített a pártelit a és lakosság között. Voltaképpen a román kommunista vezetés kivételes sikerrel hozott létre egy desztalinizálás elleni platformot az iparosítás, autonómia, szuverenitás és nemzeti büszkeség fogalmai körül.”¹¹

Amit azután Gheorghe Gheorghiu-Dej elkezdett, azt Ceaușescu folytatta, s még csak nem is más eszközökkel: ha Gheorghe Gheorghiu-Dej-t Sztálin legjobb tanítványának lehet nevezni, jóval Sztálin halála után is, akkor Nicolae Ceaușescu Gheorghe Gheorghiu-Dej legjobb tanítványa, annak halála után is; amilyen stratégiát például Gheorghe Gheorghiu-Dej választott Hruscsovvál szemben, ugyanolyan választott Nicolae Ceaușescu Gorbacsovvál szemben.¹²

Ahogy Gheorghiu-Dej-nek, Ceaușescunak is megvan a maga közvetlen Magyarország-fóbiája, ami különösen az „új gazdasági mechanizmussal” és a Kádár-korszak gazdaságpolitikájával kapcsolatban alakul és szilárdul meg.

Ceaușescu 1988-89-ben fogalmazza meg expliciten, hogy mivel is állítja ő szembe saját rezsimjét és igyekszik ennek valamilyen ideológiai kifejtést is adni, jöllehet ez meglehetősen kezdetlegesen sikeredik.

1988 június 28-án, az algériai „Révolution Africaine” c. folyóiratnak azt nyilatkozza: „úgy gondoljuk, teljesen természetes, hogy szocialista országokban fölvetődik saját tevékenységünk javításának kérdése... Amit ennek ellenére nem értünk, hogy ez nem mindig történik szocialista elvek alapján, a fejlődő szocializmus szemszögéből. Nem szerencsés, hogy ez néha a szocialista elvek alábecsülése és tagadása álláspontjáról történik, és a kapitalista politikai és társadalmi formákhoz való visszatérés alapján.”¹³ Az interjú folytatásaként pedig világossá teszi, hogy semmilyen szovjet vagy magyar típusú „konzumerizmust”, fogyasztási alapú gazdasági reformot Románia nem fog bevezetni, marad az autark gazdaság, még Románia külső adósságainak visszafizetése után is.

Ezen a ponton – 1988-89-ben – Ceaușescu összekapcsolja a Magyarországgal szembeni nacionalista kirohanásokat a „gulyáskommunizmus” modelljének elutasításával: „az elmúlt években Magyarország engedményeket tett a nemzetközi reakciónak és ez befolyásolta kapcsolatait a környező országokkal is, különösképpen az a nyíltan ellenséges magatartás, melyet Magyarország Romániával szemben tanúsított. Ha – ahogy maga Grósz Károly nyilatkozta a washingtoni National Press Club tagjai előtt – »a magyar szocializmusban van valami kapitalista kommunista körülmények között« – akkor a szomszéd ország nyíltan revizionista, revansista attitűdje Romániával szemben, megszűnik olyan problémának lenni, ami csak a budapesti kormányra tartozik.”¹⁴

Michael Shafir¹⁵ Ceaușescu ideológiai és politikai „involúciójáról” írt remek összefoglalója a következő mondattal zárul: „Mint Sztálin tanainak hűséges követője, sikerült valahogyan az innovatív kommunista vezető hírnevére szert tennie, s most karrierje alkonyán, teljes kört írva le, visszatér ideológiai gyökereihez”. Nos, éppen ez Románia öröksége negyvenvalahány év kommunizmusa után: a monolit sztálinizmus (titkosrendőrséggel, a társadalom totális kontrolljával, személyi kultusszal) és ennek román alváltozata: iparosítás, autonómia, szuverenitás és nemzeti büszkeség (Gheorghe Gheorghiu-Dej), „továbbfejlesztve” az autark gazdaság és szélsőséges nacionalizmus (Nicolae Ceaușescu) irányában. Az alábbiakban pedig megmutatjuk, hogy miért ellentmondásos ez az örökség.

2. „Rezistență prin cultură” – A magára hagyott társadalom

Herta Müller 2009-ben irodalmi Nobel díjat kapott. Herta Müller Romániából elszármazott sváb (német) író, akit azonnal meghívtak „haza”, talán avval a mégis csak titkolt szándékkal, hogy a Nobel-díjat, ha csak kis mértékben, de a románok a maguk irodalmának is betudhassák. Herta Müller, Bukarest leg-reprezentatívabb, nyolc száz fős, zsúfolásig megtelt koncerttermében, a Román Ateneumban tartott előadást. Az az állítása, mely a román értelmiség jelentős

részét Mitläufernek (társutasnak) nevezte, részint óriási fölháborodást keltett azon az oldalon, mely magát érintettnek érezte, részint szunnyadó indulatokat ébresztett föl, azokét, akik saját „társutasságukat” avval lepleznék, hogy másokra, mint társutasokra rámutatnak¹⁶.

Herta Müller a Mitläufer kifejezést használja a román értelmiség leírására. De mit is jelent – az ő értelmezésében – ez a fogalom? Tisztázzuk jó előre: nem morális kategória, azaz a Mitläufer lehet, hogy éppen önnön morális integritása megőrzésének érdekében nem vállal semmilyen nyilvános aktust – jóllehet éppen ez által hagyja magukra azokat, akik ugyanolyan morális meggyőződésből kifolyólag viszont kinyilvánítják meggyőződésüket. Az „igazságban élni” (Havel) azt is jelenti, nem rejtjük véka alá meggyőződésünket, értékítéleteinket; magatartásunknak van publikus dimenziója, mert ha nem lenne, akkor Mitläufer-ekké válnánk. Ily módon a Mitläufer nem is zavarja különösebben a diktatúrát, totalitarizmust.

Azonban, állítják sokan, a „társutas”, ha nem is aktív ellenálló, nem is támogatja a diktatúrát. Ez az, amit a románok mégis saját „ellenállásuknak” nevezhetnek, s jóllehet nem illik bele a kelet-közép európai ellenállások mintáiba, nem kapcsolódik hozzájuk, mégsem lehet teljesen kiiktatni sem a kelet-közép európai ellenállások történetéből. Külön fogalommal kellett illetni: „rezistență prin cultură”, (helytelen fordításban: „kulturális ellenállás”¹⁷) a neve annak a mozgalom-típusnak, melynek kiterjedtségéről, hatékonyságáról ma szenvedélyes viták folynak; amolyan „én is voltam partizán”-típusúak. Andrei Pleșu, igen érzékenyen és találóan ezt az ellenállástípust a „jóízű túlélés természetességének” nevezi¹⁸. Pleșu csak enyhén utal rá, de mi hangsúlyosan kimondhatjuk, hogy ha ezt a „kulturális ellenállást” egyáltalán ellenállásnak tekintjük, akkor részint általánosnak, a román társadalom egy nagy részére jellemzőnek mondhatjuk, továbbá azt is levezethetjük, hogy mélyen gyökerezik a román társadalom, politikával szembeni mentalitásában. Valóban, a „túlélés” a román társadalom politikai kultúrájának szerves része.

Két kulturális modellt körvonalazhatunk tehát az ellenállás különböző formáit tekintve. Az egyikben Konrád György „Antipolitikája” és Václav Havel „A hatalom nélküliek hatalma” jelenti a civil ellenállás morális, s éppen ennek révén kulturális megalapozását, s ez valóban, Romániában igen csak korlátozott mértékben terjedt csak el 1989 előtt. Okvetlenül hozzá kell fűzni azonban, hogy voltak civil aktusok, éhséglázadások és egyéni fölszólamlások, jóllehet ezek nem tudtak kultúrává érni. Dan Pavel (1998) egyébként az említett kultúrával azonosítja¹⁹, egyfajta regionális meghatározásként is, Közép-Európát (hozzáfűzve a multikulturalizmust, a vallási sokféleséget és a nacionalizmusokat ellensúlyozni képes toleranciát), melybe területileg Erdély is beletartozik²⁰.

De milyen kultúrává érett ez az ellenállás Lengyelországban, Csehszlovákiában és részben Magyarországon, mit is jelentett a „antipolitika”, a „hatalom nélküliek hatalma”, az „élet az igazságban”?

Jeffrey Isaac (1999) elemzését követve, azt mondjuk, hogy az „antipolitika is politika”, s ennek a politikának a jellegét jól ki lehet olvasni a lengyel KOR, a

magyar „demokratikus ellenzék”, de különösképpen a Charta 77 dokumentumai-
ból, s meglehet, hogy még ennél is jobban magukból tettekből, az antipolitikai gya-
korlatból. Végző soron egy lázadó (rebellis), részvételi (participatív) és közösségi
(civil – citoyen) felelősséget viselő morális attitűdről van szó, mely nem csak az
antipolitika totalitarizmusellenes politikai ellenállásaként határozható meg, hanem
olykor még az ezen a bázison létrejött liberális demokráciák kritikai mozgalmai-
ként is megnyilvánulhat. Röviden, a kommunizmussal szemben, a mai visegrádi
négyek országaiban létrejött egy republikánus²¹ mozgalom, eszmeáramlat, mely a
valóságban csak ideig-óráig, szűk körben létezett és nem nélkülözte az utópikus
jellegét sem.

A republikanizmus és implicite a civil ellenállás hiányának kérdése jelenleg
nem azért fontos számunkra, hogy evvel a hiánnyal magyarázzuk a Ceaușescu-
rendszer bukásának véres jellegét, hogy miért is volt oly’ kivételes a kelet-közép-
európai „bársonyos forradalmakkal”, a „kialkudott rendszerváltásokkal” szemben
a román történelem. S nem is azért, mert szeretnénk állást foglalni Herta Müller
és Gabriel Liiceanu vitájában, netán el akarnánk dönteni, hogy gyávák voltak-e
a román értelmiségiek, avagy „szavaink tisztaságának megőrzése” kimeríti-e az
ellenállás fogalmát?

Az tehát, hogy nem beszélhetünk a Ceaușescu-rezsimen kívül egy önmagát
megszervezni képes civil ellenállásról, azért fontos a mi szempontunkból, mert
megmagyarázza a Ceaușescu bukása utáni helyzetet. Az „antipolitikai politika”
ugyanis, volens-nolens, kimunkálta a kommunista rendszer összeomlása utáni
kíváncos politikai berendezkedés, a liberális demokrácia intézményes kereteit
is. A kelet-közép európai rendszerváltások így a liberális demokráciák gondolati
alapjain jöttek létre, s ez még akkor is így van történetileg, ha az eltelt időszakban
bebizonyosodott, hogy ezek az alapok is megkérdőjeleződnek. Romániára vonat-
koztatva azonban elmondható, hogy 1990-ben az említett gondolati keret nem állt
rendelkezésre. Ez tette aztán lehetővé azt is, hogy Ion Iliescu posztkommunista
hatalomátvétele – ha nem is egykönnyen, hiszen csak-csak szét kellett vernie az
Egyetem-téri diáktüntetések – viszonylag akadálytalanul lezajlódjék.

Az aktív, offenzív és civil társadalmi ellenállás kialakulását (a republikánus
politikai kultúrát) azonban nem csak az gátolta meg, hogy sokan, a hatalom által
hivatalosan kiépített társadalommal párhuzamos, túlélésre összpontosító társada-
lomba menekültek, hanem két másik tényezőnek is tulajdonítható, melyeket jősze-
rivel szintén kulturálisaknak nevezhetünk.

Az egyik a Ceaușescu-rendszer figyelemre méltó vonására vezethető vissza:
noha diktatúraként fokozatosan elveszíti hitelességét, de nemzeti politikaként meg-
őríz valamit legitimitásából.²² Ez a nemzeti politika több vonatkozásban is állan-
dója marad a Ceaușescu-rendszernek: a kisebbség-ellenesség (magyarokkal szem-
beni asszimilációs közpolitikák, a a németek „eladása” Nyugat Németországnak);
az ortodox-egyház támogató, tűrő, és csak a diktatúra utolsó periódusában, avval
szembeforduló politika; a nacionalista ideológia szellemi teljesítményeinek beépí-

tése a politikai propagandába, még abban az esetben is, amikor ezek a tartalmak korábban a szélsőjobb oldali retorika részét képezték.

S ezen a ponton visszakanyarodtunk a Ceaușescu-rezsim ellentmondásos örökségéhez is. A Ceaușescu-rendszer kulturális önképe találkozott a román társadalom széles köreinek elvárásaival, így a rendszer sikeresen aknázhatta ki az abban rejlő politikai lehetőségeket²³. Ebbe a kulturális önképbe nem csak a nacionalizmus tartozik bele, de még az erőltetett iparosítás is, ami a gazdasági nagy ugrást lehetővé teszi egy „modern” társadalomba és egyúttal maga mögött tudhatja az „agrárország” évszázados besorolást is²⁴. Paradox módon az autark gazdaság kiépítése szintén ezt az elvárást szolgálja, hiszen a teljes gazdasági szuverenitás a célja.

A másik tényezőt – melyre történt utalás akkor, amikor Andrei Pleșu „kulturális ellenállásról” szóló gondolatait idéztük, s amit most alkalmunk nyílik tágabban is értelmezni, valamint akkor, amikor a román kultúrában nem létező republikánus hagyományról beszéltünk – legjobban talán Tóth Imre foglalja össze: „Mert a baloldal, vagy bármely emancipatórikus ideológia számukra olyan idegen volt, mint a marslakóknak. Soha nem hallottak róla. Nem volt hagyománya, egyáltalán nem volt társadalmi léte. Magyarországon mégis csak volt egy polgári-demokratikus és baloldali tradíció. Ide lehet számítani a vallási reformmozgalmakat és a liberalizmust is, ide tartoznak a polgári demokrácia, a jogállam, a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság jelszavait valló szellemi és politikai áramlatok. Ez a hagyomány a szabadság, az emberi jogok irányába nyit. A radikális baloldal volt ennek a hagyománynak a szélsőséges képviselője. Ez a szellemi töke a román hagyományban nem létezett. Ők Bizánchoz tartoznak, nem ismertek semmiféle reformációt, nyoma sem volt annak, amit társadalomkritikának hívnak. Náluk a politika az intrikákra, a palotaforradalomra korlátozódott. Akik számára ez jelentette a politikát, azok számára nevetségesen hangzott azt állítani, hogy ennek a korrupt politikai életnek is van egy transzcendentális szellemi dimenziója.”²⁵

Ezekben a kategorikus ítéletekben, melyek nyilván további kifejtést igényelnek, a republikánus politikai kultúra és a baloldali társadalomkritika összekapcsolódik. És első pillantásra a kelet-közép-európai ellenállási mozgalmak, Charta 77, Szolidaritás, magyar szamizdat voltaképpen valóban baloldalinak tűnnek, és a baloldali 68-as reform kommunista ideológiában számos gyökerük van. Még akkor is igaz ez, ha főképp a Szolidaritásból erős jobb oldali irányzatok válnak ki 1990 után. Nos, fogadjuk el, ez a hagyomány hiányzik a román társadalomból²⁶. (A román politikai életben még a liberalizmus is csak jobb oldali-nacionalista formában létezik, kevés emberjogi mondanivalóval, s olyan kulcskérdésekben, mint például egyház és állam elválasztása, kifejezetten nem a liberalizmusba illő állásponttal.)

Következtetés gyanánt tehát fogalmazzunk meg egy munkahipotézist: A román gondolkodás által, a kelet-közép-európai kommunista ellenállás körébe bevezetett „kulturális ellenállás” fogalmát kétféleképpen értelmezhetjük. Szűkebben érthetjük alatta egyes finnyás értelmiségiek kivonulását a barbár társadalomból, mely ha nem is akadályozza a szellemi munkát, de nem is engedi érvényesülni az annak

eredményeként születő értékeket. A hatalom és az általa uralt nyilvánosságban használt beszéd helyett egy másik nyelvet, a magas, sokak számára hozzáférhetetlen nyelvet beszél, s éppen ez maga az ellenállás. Nincs közéleti, aktív tartalma, csak annyiban, hogy az egyén számára lehetővé teszi, hogy magatartásával és alkalmasint csak önmaga és szűk környezete számára kinyilvánítsa: ő nem ebben a világban él. A közéleti morált konstituáló kelet-közép-európai kommunista ellenes ellenállások sorába ez a magatartás nem illeszkedik bele és egy republikánus szemében így alakul át ez az ellenállás „társutasság”, a Mitläufer-ség vádjává. Így lesz társutas,

A szűk értelmezés mellett, a tágabb viszont az, amit maga Andrei Pleșu, a „kulturális ellenállást” magyarázandó, maga is elmond.²⁷ A túlélés kultúrájáról van szó. Aztán a túlélés kultúrájába már bőven beletartozhat az is, hogy egzisztenciális indokból, azért, hogy valahogy átvergődjünk az életen, akár a kommunista pártba is be lehet lépni, ha ez a túlélés legjobb módja. A volt kommunista tömb országai közül Romániában volt a legtöbb párttag²⁸, a lakosság egyharmada valahogy kötődött a kommunista párthoz. Így a párt már nem is annyira az elnyomó rezsim élcsapata, hanem egzisztenciális tér, melyet figyelmen kívül hagyni egyszerűen öngyilkosság. A „túlélés kultúráját” azonban nem csak itt, a „kulturális ellenállás” fogalmában lehet tetten érni, de vélhetőleg hosszú-hosszú múltra tekint vissza.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barbu, Daniel (1999): Republica absentă. Editura Nemira.
- Bădescu, Gabriel – Sum, Paul E. (2005): Historical Legacies, Social Capital and Civil Society: Comparing Romania on a Regional Level. *Europe-Asia Studies* Vol. 57, No. 1, January 2005, 117 – 133. old.
- Bădescu, Gabriel (2004): Social Trust and Democratization in the Post-Communist Societies. *East European Politics & Societies* May 2004 vol. 18 no. 2 316-341. old.
- Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România (2006). Raport Final. București.
- Deletant, Dennis (2006): România sub regimul Comunist. Fundația Academia Civică, București.
- Isaac, Jeffrey C. (2000): Democrația în vremuri întunecate. Polirom. București.
- Jela, Doina – Tismăneanu, Vladimir (2006), szerk.: Ungaria 1956 – Revolta minților și sfârșitul mitului comunist. Curtea Veche. București.
- Letki, Natalia and Evans, Geoffrey (2005): Endogenizing Social Trust: Democratization in East-Central Europe. *British Journal of Political Science*, Vol. 35, No. 3 (Jul., 2005), old. 515-529 old.
- Mihăieș, Mircea (1990): Vecinii lui Kafka: Însemnările din Underground ale unui intelectual. in Vladimir Tismăneanu (szerk.). *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*. Polirom.

- Miskolczy Ambrus (1994): *Eszmék és téveszmék – Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bereményi könyvkiadó, ELTE. Budapest.
- Nagy Imre (2004): *Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*. Polirom. București.
- Pavel, Dan (1988): *Leviathanul Bizantin*. Polirom. București.
- Pleşu Andrei (2010): *Rezistența prin cultură. Dilema veche*, 2010 október 14.
- Mungiu-Pippidi, Alina (2003): *Revitalizing Fatalistic Political Cultures*. Romanian Journal of Political Sciences, 01/2003.
- Mungiu-Pippidi, Alina (2005): *Democratization Without Decommunization. The Balkans Unfinished Revolution*. Romanian Journal of Political Sciences. 01 /2005
- Shafir, Michael (é.n.): *The Ideological Involution of the Romanian Communist Party*. Kézirat.
- Tănase, Stelian (2006): *Elite și societate – Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*. Humanitas, București.
- Tismăneanu, Vladimir (1995): *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. Univers. București.
- Tismăneanu, Vladimir (1999): *Fantasmaele salvării*. Polirom. București.
- Tismăneanu, Vladimir (2005): *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Polirom.
- Tismăneanu, Vladimir (2011): *Despre comunnism – Destinul unei religii politice*. Humanitas. București.
- Várdy Péter – Tóth Imre (2004): *Az életben van, amit az ember nem tesz... és tesz – Beszélgetések Tóth Imrével*. Pont. Budapest.
- Verdery, Katherine (2003): *Socialismul – Ce a fost și ce urmează*. Institutul European.
- Verdery, Katherine (1994): *Compromis și rezistență – Cultura română sub Ceaușescu*. Humanitas. București.

JEGYZETEK

1. (Mihăies, 1990), a csehekről írva, hasonló hangnemben mondja: "De a cseheknek volt 1968 augusztusuk, mikor fölkeltek a kommunizmus ellen – 1968, az év, amikor Romániában, mintegy Prága szovjet lerohanásának bizarr reakciójaként, a román fiatalok tömegesen és lelkesen iratkoztak be a Kommunista Pártba. A cseheknek volt Charta 77-ük; nekünk volt 1977-es földrengésünk. Nekik volt Haveljük; nekünk Iliescu-Roman duettje jutott." (271. oldal) Pontosítsunk: 1968-ban, amikor Románia nem csatlakozott a Varsói Szerződés Csehszlovákiát lerohanó csapataihoz, akkor ez a döntés úgy tűntette föl Ceaușescut, mint aki a kommunizmust képviselő Szovjetúnióval szemben, ezúttal a kommunizmusból kiábrándult társadalom oldalára áll. Ez a pozíció hitelesnek tűnt nem csak a románok számára, de – különböző okokból, és különböző elvárások teljesítése okán – mind a Nyugat, mind a magyar kisebbség szemében is.
2. Tudjuk, a Solidarnosc társadalomszervező erejét az biztosította, hogy a katolikus egyház támogatta és kijárást biztosított számára a társadalom felé, illetve otthont adott a mozgalomnak. Romániában az ortodox egyház viszont együttműködött Ceaușescuval, részint azért, mert a görög katolikusok jogfosztásában az ortodox egyház saját, nem

kis mértékben anyagi érdekeinek érvényesülését remélte elérni, részint azért is, mert az egyházi emberek tekintélyes részét sikerült a Securitate ügynökévé tenni.

3. Mindmáig eldöntetlen kérdés a történészek, elemzők, az események résztvevőinek vitájában, az emberáldozatok felelőseinek föl kutatásában, hogy december 22 voltaképpen minek is nevezhető, illetve mi is volt valójában: „népfölkelés”, „forradalom”, nemzetközi, mindennek előtt orosz segítséggel lezajló „puccs”, Ion Iliescu „kommunista hatalomátvétele”? Ez a probléma azért is tarthatja izgalomban a közvéleményt, mert hiányzik az összképből egy szereplő, maga a társadalom. Más megközelítésben, szinte szükségszerű volt a „rendszerváltás” véres kimenetele, minthogy nem volt lehetőség kerekasztalnál megtárgyalni a békés átmenet kérdéseit, ahogy Lengyelországban, Csehszlovákiában vagy Magyarországon, mert hiányoztak a társadalmi képviselő szervezetek, netán alakulóban lévő pártok, azaz a „másik oldal”.
4. Ez utóbbi vonatkozásában, módszertanilag, közel kerülünk ahhoz, hogy valamiféle mentalitástörténetet írjunk. Sokkal pontosabb viszont, ha itt a kultúra fogalmát használjuk, úgy, ahogy ezt a kulturális antropológiában megszokott.
5. Denis Deletant (2006), 140-146. old.
6. U.o., 142. old. Ez a „Trianon szindróma”, ugyanis az első világháborút lezáró területrendezés nem csak a magyar belpolitikát, hanem a román belpolitikát is oly’ sokszor befolyásolja. Ugyanazokat a politikai görcsöket, még ha nem is ugyanolyan tartalmúakat, okoz magyar és román oldalon egyaránt. Amit a magyar történészek és általában a magyar közvélemény úgy értelmez, hogy „már megint a románoknak volt szerencsájuk”, ugyanazt a román oldalon kétségbeesetten úgy nyugtázzák, hogy „Jézus Mária, győztünk!” – már megint nem magunknak, hanem külső erőknél köszönhetjük sikereinket. Román és magyar oldalon egyaránt, a tehetetlenség kompenzációjaként fölkorbácsolt nacionalizmus a „Trianon szindróma”.
7. U.o., 144. old. Tisztában vagyok avval, hogy ezeket az állításokat további kutatásnak kell megerősítenie vagy cáfolnia. Ez azonban nem változtat a mondanivaló lényegén.
8. Nagy Imre (2004): Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri. Polirom. București. 329-330. old.
9. Vladimir Tismăneanu (2005): Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc. Polirom. 202. old.
10. A félelem politikafilozófiai jelentőségéről lásd Bibó L
11. Tismăneanu (2005). 205. old.
12. Mindez persze Ceaușescu-t nem tartja vissza attól, hogy egy jó nagyot desztalinizáljon és „dej-etlenítsen”. 1965-ös hatalomra kerülése után, 1966-ban a sztálinizmus bűneit vizsgáló bizottságot alapít, melynek tevékenysége nyomán, az 1968-ban ülésező Központi Bizottság plenáris ülésén részint Gheorghe Gheorghiu-Dej-t elítélő határozat születik, részint a sztálinizmus időszakában kivégzettek rehabilitációjáról döntenek, közöttük az 1946-ban, Szovjetunióban meggyilkolt, a román kommunista párt alapítójának, Fórizs Istvánnak és az 1954-ben kivégzett Lucrețiu Pătrășcanunak a rehabilitációjáról. (Lásd Tismăneanu (1995). 157-158. old.)
13. Agerpres. Idézi Shafir (é.n.)
14. Ilie Ceaușescu (1989): Lupta pentru apărarea gliei străbune împotriva expansiunilor

și revizionismului, permanentă a istoriei poporului român. Lupta întregului popor. no.2. 28. old. Idézi Shafir (é.n.)

15. Az írásban idézett Ceaușescu-szövegek arra utalnak, hogy Shafir 1989 júliusában-augusztusában írhatta a cikket, mely kéziratos formában áll rendelkezésemre.
16. Itt különösen a „páltiniș-i csoportra” kell gondolni, arra a főként néhány filozófusból álló csoportra, melynek tagjai gyakorta találkoztak a 30-as években még Vaszgárdaszimpatizáns Constantin Noica filozófus páltiniș-i menedékházában, ahol elvont kérdésekről vitatkoztak, miközben „odakint” dühöngött a diktatúra.
17. A helyes fordítás: „ellenállás a kultúrán keresztül”. Ezt a kifejezést nem csak azért nem használom, mert rettenetesen csúnya, hanem azért sem, mert az eredeti román fogalomnak egy másik értelmezését adom ebben a tanulmányban, s ezt az értelmet a „kulturális ellenállás” pontosan kifejezi.
18. Andrei Pleșu (2010): Rezistența prin cultură. Dilema veche, 2010 október 14. Tegyük hozzá, a „jóízléssel” való túlélés egy társadalmi réteg képviselőire, a műveltekre, az értelmiségiekre, bojárakra és leszármazottaikra vonatkoztatható.
19. A közép-európai régióknak kulturális meghatározása a legelterjedtebb meghatározási kísérlet. Ebben semmi új nincs. 1989 után ezekbe a meghatározásokba azonban belekeverül az említett morális momentum, mellyel egyes szerzők természetesen a kelet-közép európai társadalmak kommunizmussal szembeni ellenállását próbálják kimutatni, s ehhez a mítoszhoz (ami valóságelemeket is tartalmaz) megtalálni a hőszoakat is.
20. Erdély külön besorolása, mint olyan régióé, mely a „nyugati kultúrához” tartozik, míg Románia többi része „Balkán” vagy „Bizánc” szintén a politikai elemzők, történészek, alkalmasint nem túl széles táborának egyik kedvelt toposza. Az viszont, ami ennél lényegesebb, hogy van alapja a közvélemény-kutatások eredményei alapján is. (S most nem beszélek arról, hogy Emil Constantinescu elnökké választását 1996-ban széles körben értelmezték úgy, mint a „Nyugat” győzelmét „Kelet”, azaz a Ion Iliescut támogatók fölött.)
21. Ha a politikai gondolkodás történetében a klasszikus elődök után kutatnánk, akkor minden bizonnyal meg kellene neveznünk Niccoló Machiavellit és Hannah Arendt-et. Mindkettejük életművét hosszan lehetne elemezni, hogy a republikanizmus teljes gondolatkörét föltérképezzük. Erről itt le kell azonban mondanunk, de a román társadalom, létező és nem-létező ellenállását még el tudjuk helyezni egy bizonyos modellben, kategóriában.
22. Itt arra is gondolnunk kell, hogy a kelet-közép európai ellenállások egyik fő, ha nem éppen legfőbb, követelése a nemzeti szuverenitás visszanyerése volt. De ott, ahol nem voltak szovjet csapatok és a kommunizmus szuverén keretek között épült – s ez Románia esete is – ott egy fontos mozgósító erő hiányzott az ellenállási mozgalmak megszerveződéséből. Sőt. A kommunista vezetés elleni föllépés a nemzeti szuverenitás elvesztését vonhatta maga után. Mint a társadalmat zsarolni képes eszközzel, evvel a fenyegetéssel élt is a mindenkori román pártvezetés.
23. A nemrégiben elhunyt és nagy nemzeti konszenzussal eltemetett Adrian Păunescu a demokratikus Románia szenátoraként halt meg. A 80-as években ő vezette a Ceaușescut dicsőítő road-show-t, a „megéneklünk Romániát”. 1989 decemberében egyenes adásban lehetett látni, ahogy majdnem meglingcselik.

24. Gheorghe Gheorghiu-Dej akkor hirdeti meg az iparosítás román útját, amikor a Szovjetunió a KGST-n belül Romániának a szocialista országok munkamegosztásában az agrárutánpótlást akarja kiosztani (a kelet-németek és a Csehszlovákia lelkes egyetértése mellett).
25. Várdy Péter-Tóth Imre (2004): Az életben van, amit az ember nem tesz... és tesz. Beszélgetések Tóth Imrével. Pont kiadó, Budapest. 41-42. old.
26. Egy viszonylag átfogó képet ad erről Daniel Barbu (1999): Republica absentă. Editura Nemira.
27. http://www.youtube.com/watch?v=AYViU_XaRSA. Andrei Pleșu Iași-ban, 2010 október 25-én.
28. Lásd Daniel Barbu (1999)